

PREVODI

Adriana Zaharijević i Predrag Krstić

PROTIV RATA: O ZAČECIMA SAVREMENOG ANTIMILITARIZMA

Prvi tekst u ovom izboru antiratnih tekstova napisan je 1899, a poslednji 1944. godine. Dakle, moglo bi se reći: u prvoj polovini dvadesetog veka. U to razdoblje „smestila“ su se dva svetska rata i brojni manji, ali ne manje brutalni ratovi. Ali tu su našle mesto i mirovne konferencije i nastojanja da se osnuju međunarodne organizacije koje bi radile na sprečavanju rata. Ovo poslednje odigrava se zasigurno u iznudici, iz uvida da je produžetak ovog ili onog rata neizvodljiv, iz proračuna da je njegova obustava isplativija od nastavka, ali makar delom i iz vere ili uverenja da je drugačiji svet moguć, iz makar nejasne vizije ljudskog društva utemeljenog na miru a ne na sukobu, na saradnji a ne na ravnoteži snaga i straha. I tu su, najzad, našli mesto glasovi, raznorodni i po žanru i po nakani, i po prilici i po intonaciji, glasovi manje ili više glasovitih žena i muškaraca, pisaca, naučnika, mislilaca, aktivista, koji su imali hrabrosti i veštine da ih podignu protiv rata. Okuplja ih, i u ovom tematu i inače, možda jedino to – temeljno suprotstavljanje belodanom zlu ratovanja – te potreba da o tome prozbore, da investiraju svoj talenat u spise koji svedoče takvom stavu i istovremeno nagovaraju na njega.

Temat otvara tekst „Opšti mir iz ženske perspektive“ Berte fon Sutner, koja ostaje upamćena kao prva dobitnica Nobelove nagrade za mir. Knjiga *Die Waffen nieder!*, napisana 1889, ovenčana je ovom nagradom 1905. godine. Roman je do tada već bio svojevrсни bestseller: doživio je 37 izdanja u Nemačkoj, preveden je na 16 jezika – među kojima je i srpski prevod, *Dole oružje* iz 1900. godine, iz pera Katarine Milovuk, osnivačice *Ženskog društva* i prve upraviteljke Više ženske škole. Manje je poznato da je upravo

pod uticajem Berte fon Sutner Alfred Nobel odlučio da osnuje fond za nagradu koja se dodeljuje za zalaganje za solidarnost među narodima, smanjenje vojnih troškova i podsticanje mirovnih aktivnosti. U tom duhu valja razumeti i tekst koji predstavljamo: kao opis namera, praćen neskrivenim entuzijazmom zbog uverenja da će 1899. godina doneti kraj ratovima. Sto dvadeset pet godina posle prve Haške mirovne konferencije znamo da se očekivanja Fon Sutner nisu obistinila, kao i da njena nastojanja nisu urodila onim plodovima kojima se nadala. Ali tekst o univerzalnom miru koji piše iz Haga, s lica mesta, ostaje značajan trag, koji možda i ne mora imati tek muzejsku vrednost, koji, ako više i nije putokaz, možda jeste signal gde se „krivo skrenulo“, trag onoga čemu se uopšte *moglo* nadati kada se o prestanku rata politički pregovaralo *prvi* put.

Hašku konferenciju pominje i Lav Tolstoj u prilogu iz 1904. godine, već tada s приметnim razočaranjem. Povod za tekst „Pokajte se!“ bio je Rusko-japanski rat (1904–1905) između carske Rusije i Japanskog carstva za prevlast nad Mandžurijom i Korejom. U isto vreme, na saskvim drugom kraju sveta, Mark Tven piše „Ratnu molitvu“ kao odgovor na Američko-španski rat (1898), za kojim će uslediti Filipinsko-američki rat (1899–1902). I Tolstoj i Tven, čuveni pisci za života, sučeljavaju hrišćanski etos – već u naslovu Tolstojevog teksta je biblijska referenca – i patriotizam u čije ime čovek zaboravlja da je uvek i ispred svega – čovek. Dok se Tolstojev tekst može razumeti kao nalog vojnicima, oficirima, caru, novinarima i svim drugim izvođačima patriotskog ratnog posla, da u svom postupanju uvažavaju i prevažno slede autentični Isusov zakon, Tvenova kratka satira uvodi u igru i „Hristovo telo“, crkvu – koja se ispostavlja potporom u najneposrednijem kršenju tog zakona kao vlastitog zaveta. Alternativna „ratna molitva“, koju upečatljivo (pri)kazuje Tven, neizbežno odjekuje iz senke bogomolja koje organizuju moleban za *naše*, kao utvara koja progona zlu savest njenih činodejstvenika, kao neprijatni podsetnik koji se radije odguruje u tišinu ili, ako to ne pođe za rukom, proglašava bezumnim.

Fraza „moralni ekvivalent rata“ danas se najčešće vezuje za govor Džimija Kartera 1977. godine, kada je od američke nacije zatražio da prihvati zamašne posledice energetske krize. Komentatori njegovog obraćanja naciji ne propuštaju da primete kako Karter ne upućuje direktno na istoimeni esej Vilijama Džejsa. U ovom tematu „Moralni ekvivalent rata“ američkog filozofa ne treba čitati samo kao vid pacifističkog *how-to*, već je i odraz stremljenja progresivističkog reformskog pokreta u Sjedinjenim Američkim Državama s početka 20. veka. Džejs se ne odriče patriotizma, ali ga preusmerava, tražeći od antimilitarista da predlože prikladnu zamenu za vojničku disciplinu, osećaj časti i doživljaj pripadanja. Tolstoj je jedini od svih pacifista čiji reformski kapacitet Džejs ne dovodi u pitanje u svojoj

rekonstrukciji sveta žilavosti bez žuljevitosti, autoriteta bez preke okrutnosti, težačkog rada koji se obavlja u veselju.

Preusmeravanje militantnog duha, ovog puta na prirodu, odnosno protiv nje, zagovara i Meri Viton Kalkins. Njen militantni pacifista propoveda borbenu jevanđelje rata protiv okorelih prirodnih zala, poplava i požara, gladi i bolesti, ali i ljudske sebičnosti pojedinaca i društvenih običaja i ustanova. Tekst „Militantni pacifizam“ objavljen je usred Prvog svetskog rata, u trenutku kada mu se priključuju i Sjedinjene Američke Države. Kalkins – prva žena koja će predsedavati Američkom psihološkom asocijacijom i Američkom filozofskom asocijacijom, iako joj Harvard nije dozvolio da odbrani doktorSKU disertaciju zato što je žena – 1917. godine nastoji da ponudi psihološko obrazloženje za tvrdnju da rat nije neizbežan učinak nepromenljivog instinkta. Ona ga dopunjuje etičkim obrazloženjem, sasvim na Džejmsovom tragu, koje ukazuje na neophodnost razdvajanja ratobornosti od straha i pohlepe.

Iste godine kad Kalkins pokušava da opravda militantni pacifizam, Ema Goldman, najčuvenija anarhistkinja i potpuno samosvojna figura u istoriji feminističkog pokreta, drži „Govor protiv regrutacije i rata“. Goldman se obraća njujorškim radnicima i radnicama, mahom imigrantima – koje proglašava narodom Amerike. I Goldman i Kalkins ustaju protiv straha i pohlepe, ali drugačijim opisom i izrazom: patriotskim, hrišćanski obojenim glasom Meri Kalkins, i buntovničkim pokličem Eme Goldman protiv države, zakonâ i militarističkih laži. U svom vatrenom govoru, Goldman je proricala da će vlasti navući uniformu nevoljnom narodu, odvući ga na bojišta i ukopati u rovove, ali da će se u rovovima umesto istrebljenja dogoditi „antimilitaristička veza“ među ljudima. Tada se to nije dogodilo. Nije se dogodilo ni kasnije, u drugim okolnostima.

U jeku priprema za odsudne nemačke izbore 1932. godine, koji će pomoći Hitleru da dođe na vlast i započne Drugi svetski rat, Albert Ajnštajn piše čuveno pismo Frojdu („Zašto rat?“), kao neko ko bi mogao, iz svoje nacionalno nepristrasne pozicije, da zamisli da će do antimilitarističke veze stvarno doći. Frojd, u tom trenutku neprikosnoveni autoritet na polju „mračnih mesta ljudske volje i osećanja“, Ajnštajnu treba da pomogne da „reši problem“, koji ne samo da je najistrajniji s kojim se civilizacija suočava, već je zbog dostignuća moderne nauke i najakutniji. Ima li se u vidu otkriće nuklearne fisije samo šest godina kasnije, njegove reči zvuče proročki. Ajnštajnovu „površno“ rešenje – ustanovljenje instance koja primorava svaku naciju da bezuslovno odustane od svoje suverenosti u ime bezbednosti – vraća nas čeličnoj veri Berte fon Sutner u mogućnost ustanovljenja nadnacionalnog razuma. Manje čelična, ali i dalje vera u, ne samo mogućnost već i neophodnost takvog tela, kao i pokušaji da se ono na ovaj ili onaj način ustanovi, ne jenjavaju do danas.

To „površno rešenje“ nalazimo i u poslednjem tekstu ovog temata koji potpisuje Bertrand Rasel, tekstu napisanom pred kraj Drugog svetskog rata. Rasel je bio jedan od najvećih intelektualaca 20. veka, Nobelov laureat, poput Berte fon Sutner, i nepopravljivi agitator, poput Eme Goldman. Rasel je, kao i Ajnštajn, bio nepopustljivi pacifista – sve do rasplamsavanja nacizma. Njegovi brojni govori i eseji napisani tokom Prvog svetskog rata u prilog miru, na koje se kritički osvrće u „Budućnosti pacifizma“, praćeni su vatrenom podrškom novoj kategoriji zločinaca, prigovaračima savesti, zbog čega je i sam proveo šest meseci u zatvoru. Međutim, suočen s užasom nacizma, Rasel je prešao put od „apsolutnog“ do „relativnog“ političkog pacifiste. „Relativno“ ovde niukoliko ne znači odustajanje od „borbe za mir“. Po okončanju Drugog svetskog rata zdušno se zalagao za nuklearno razoružanje. Zajedno s Ajnštajnom, u *Rasel-Ajnštajnovom manifestu* (1955), uz poznata (i površna) rešenja, uporno se vraća istom pitanju: „Ovo je, dakle, problem koji vam predstavljamo, prost i strahovit, ali neizbežan: hoćemo li svršiti s ljudskim rodom ili će se čovečanstvo odreći rata?“¹

Razume se da autori i autorke koje smo ovde okupili nisu ni jedini ni prvi koji su se latili pera da bi obznanili sumanutost ratovanja. Sartrovo raskrinkavanje „ludorije“ rata lako bi se moglo pridružiti tekstovima koji u našem izboru slede, negde pri njihovom kraju, a velikog prethodnika bismo našli i u Montenjovoj rezigniranoj koliko i razigranoj ironijskoj pohvali njegove istinske „ludosti“. Ovde smo se ipak odlučili za drugačije tekstove, ne uvek ni čitave tekstove; odlučili smo se za pisane priloge-opomene, za spise-zabezeke, za članke koji izazivaju paralizu redovnih diskurzivnih operatora – utoliko tekstove koji inspirišu možda i više nego što informišu – za angažovane tekstove, svakog na svoj način, čiji autori nisu bili drski ili dovoljno očajni da ismevaju, da zakrive ogledalski prikaz rata ne bi li razotkrili njegovo nakazno lice, već su još uvek, posle svega ili uprkos svemu, baštinili nadu u delotvornost svog ispisa, svog zastupništva. Neki od njih se zadovoljavaju upečatljivim izlaganjem besmisla rata i, još i više, opakosti i naopakosti njegove promocije i propagiranja; neki otvoreno pozivaju na zajednički otpor u ime ovakvog ili onakvog mira; neki već nastoje da profilšu koherentnu pacifističku doktrinu. Pitanje različito shvaćenih mere i duga koji sebi dodeljuju; „formata“ i provenijencije, takođe. A opet, učinilo nam se i čini nam se, oni se sasvim skladno nižu, okupljaju.

Okuplja ih, ugrubo ali ne neprecizno rečeno, antiratni senzibilitet. Oni ilustruju i istovremeno reprezentuju raspoloženje protiv rata u spektru njegovog različitog profilisanja, diktiranog istorijskim i društvenim (i, za

1 Statement: The Russell-Einstein Manifesto (9 July 1955), dostupno na <https://pu-gwash.org/1955/07/09/statement-manifesto/>

nevolju, uvek ratnim) kontekstom. Oni su činovi otpora u pokušaju artikulisanja miroljubiv(ij)e alternative. Ali pre i važnije od te pozitivne advokature: oni se protive normalizaciji rata; oni denaturalizuju rat među ljudima i slike ljudi u ratu. Oni sada shvataju da na miru valja raditi više nego na ratu i pitaju se kako to učiniti. Poneki na to pitanje i odgovaraju vlastitim predlozima. Oni sugerišu, i kad to ne kažu izričito, obavezujući veto na rat, na ubistvo. Oni bi da porade na tabuizaciji rata kao nepojamnog nepočina, da odmisle rat iz opažanja stvarnosti, da nagovore na odstupanje i od primisli na rat, na iskorenjivanje ratobornih impulsa, osim možda protiv ratobornih...

I oni se otvoreno izlažu primedbi za naivnost, za neozbiljnost – „pacifizma“. Naprotiv, kao da progovaraju: rat je neozbiljan, neodgovoran i jadan, kad se malo odmakne od njega, kad se izađe iz rova, kad se on misli a ne podrazumeva i ne prinuđuje na mišljenje u njegovim orijentirima. On jedino nasiljem garantuje ozbiljnost, naprosto preti njime. On je i besmislen i neopravdiv i zaludan, na stranu razoran, smešan u svojoj iluziji produktivnosti. On je histerija trijumfalističkog poriva, perpetuirano dokazivanje prioriteta siledžija u ogoljenom vidu, stečaj moći svake argumentacije i razbora, sebično i bezočno zalaganje za svojtu.

Takva nekakva podloga, ako je odveć ne učtavamo, nesumnjivu neposrednost reakcija na masovnu pogibelj čini zbirnom i jednodušnom. Izvesno zalaganje za ono nasuprot ratu, za mir među ljudima, da, ali nikako ne vojnički mir, koji se drži one latinske: „ostave iza sebe pustoš pa to nazovu mirom“. Mir, znao je to još i Kant misleći o mogućnosti njegovog univerzalnog instaliranja, ne isključuje nemir. Tek nemiri su plodni, nemiri su dragoceni, pa i ne samo oni „unutrašnji“ – ukoliko su iole talentovani da znaju svoju granicu, da ne siluju druge ljude i ostale „drugosti“, da ne mobilišu zajednicu na/za sočnost neprijateljstva.

Logika rata, kao i svaka fanatična doslednost, nema problem s tim. Nema zapravo problem ni sa čim, osim taktičke prirode. Za onu drugačiju racionalnost problemi počinju tek odstupanjem od nje i tada se oni ne likvidiraju, nego se misle. Tek u svetlu takve racionalnosti, a ne racionalizacije postojećeg, ili tek iz nje, prosijava neugasivo sećanje na onu sistematski potiskivanu i prečesto zaboravljenu osetljivost, i na onu naivnost, od kojih mišljenje, mišljenje rata možda i više nego druga, počinje: da nešto nije u redu sa onim što se dešava, da sve ne mora biti kako jeste i da može ili treba da bude drugačije. Odustajanje od takve tematizacije, pristajanje da ono što jeste – jeste sve, urađa pogubnim ishodom, niukoliko ne samo po mišljenje.

